

L. Dasberg

SZEMET SZEMÉRT, FOGAT FOGÉRT!

A kereszténység ezt az Exodusból (azaz a Mózes II. könyvéből) származó idézetet egészen a kezdetektől fogva eszközül használta fel a zsidók és a zsidóság elleni propagandára. A formula kitűnően alkalmasnak bizonyult ugyanis annak demonstrálására, hogy a zsidóság a bosszú, a kereszténység pedig a szeretet tanításának a megjelenítője!

Aki szívesen teszi, apologizáljon, én azonban szeretném magam ettől távol tartani. [...]

Minden jószándékú keresztény előtt nyitva áll a lehetőség, hogy a szóban forgó bibliai textust, annak jelentését, valamint a vele kapcsolatos vitákat különösebb zsidó útmutatás nélkül is megvizsgálhassa. A szöveg értelmének zsidó szempontú ábrázolása évszázadok óta ismeretes, mégha nem is gyakorolt sohasem különösebb hatást az arra odafigyelni nem akarókra. Aki gyűlölködni akar, az gyűlölködni fog, aki pedig tisztességesen gondolkodik, annak nincs szüksége ehhez semmiféle zsidó közreműködésre.

Az elvetett jogszabály helyes megértéséhez nem érhetjük be csak azzal, hogy számba vesszük a szöveg Tórában előforduló verzióit. Feltétlenül szükségünk van emellett még a szóbeli tanításban fellelhető támpontokra is. Annál inkább, mert e kettő, vagyis az írásbeli és szóbeli hagyomány, szerves egységet alkotnak egymással. A harmadik, nélkülözhetetlen komponensre pedig a jogbölcseesség (igazságszolgáltatás) területén buknhatunk rá, ami az említett szövegek alapján keletkezett az idők során. És eddig nagyjából világos is minden. Nehézségbe akkor ütközünk először, amikor a keresztény társadalom férfiképével találkozunk, illetve

azzal, hogy miként is funkcionált ez a képalkotás a történelmi századok során, elsősorban is a keresztény középkortól kezdődően.

Az egyik nekem feltett kérdés arra vonatkozott, hogy van-e valamilyen előre mutató pedagógiai kiút a problémából? Véleményem e tekintetben is az, hogy a keresztényeknek maguknak kell megtalálniuk a nevelés megfelelő módját. Amit én e vonatkozásban tenni tudok – de amit persze a keresztények zsidó közreműködés nélkül is megtehetnek –, az az, hogy jelzem a hollandiai oktatásban és annak materiális bázisán felismerhető veszélyzónákat. Mondanivalóm érzékeltetésére itt most egyetlen példát hozok fel.

Fejtegetésem három részterületre lesz kitékintéssel: a) a szövegek, b) a szövegekkel összefüggően jelentkező problémátörténet, c) a problémának az oktatás keretén belüli feldolgozása.

A) A szövegek

Elsőképpen is vegyük szemügyre kiindulópontunkat, azaz az Exodus 21,24-25-ben található textust: "Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kék foltot kék foltért."

A szöveget kontextusában kell olvasnunk. Vagyis, tekintettel arra a nagy számú korabeli törvényre, amely az emberek közötti szociális viszonyokat szabályozta, úgy a szabadok egymás közötti, mint a szabadok és szolgák közötti kapcsolati relációban.

Így kell mindjárt szemügyre vennünk az Ex. 21,18-19-et: "Ha férfiak összevesznek és az egyik úgy megüti a másikat kövel, vagy az öklével, hogy az nem hal meg ugyan, de ágyának esik: ha fölkel, és botra támaszkodva kint tud járni, maradjon büntetlen, aki megütötte. Csupán a fekvés idejére és gyógyíttatására kell *kártérítést* adnia. [...]" Avagy ugyanennek a résznek a 22-től a 24-ig terjedő verseit: "Ha férfiak verekednek, és úgy meglöknek egy terhes asszonyt, hogy az idő előtt megszüül, de nagyobb szerencsétlenség nem történik, akkor *bírságot* kell fizetni a szerint, ahogyan az asszony férje megszabja, és bírák előtt kell azt *megadni*. Ha viszont nagyobb szerencsétlenség történt, akkor életet kell adni életért. Szemet szemért, fogat fogért [...]" etc. Végül pedig a

szolgák és szabadok egymás közötti viszonyát taglaló 26-27. versekben foglaltakat: "Ha valaki úgy megüti rabszolgájának vagy rabnőjének a szemét, hogy megvakul, akkor bocsássa szabadon a *szeméért*. Ha pedig a fogát üti ki valaki a rabszolgájának vagy rabnőjének, akkor bocsássa szabadon a *fogáért*."

Az idézett szakaszokban kifejezésre jutó bánásmód ismétlésére bukkanhatunk a Leviticus 24,20-ban, jöllehet itt már az idegenekkel és a népközösség más tagjaival szembeni magatartást szabályozó értelemben. S egy hasonló jellegű összegzéssel találkozunk még a Deuteronomium 19-ben is, ahol a hamis tanúzás esetéről van szó a 18-20. versekben: "A bírák vizsgálják ki jól az ügyet, és ha hazudott a tanú, hazugságot vallott embertársa ellen, azt tegyék vele, amit ő akart tenni embertársával. Így takarítsd ki a gonoszt a magad köréből! Hallják ezt meg a többiek is, és féljenek, és többé ne kövessenek el köztetek ilyen gonosz dolgot. Ne szánakozz rajta! Életet életért, szemet szemért, fogat fogért" stb., azaz ismét csak ugyanaz: Valaminek az ellenértékét valamiért. A törvény önmagában véve holt betű, ha annak alapján nem kerül sor ítéletmondásra és igazságszolgáltatásra. Innen van az, hogy egy írásos törvényt sohasem interpretálhatunk a belőle eredeztethető jurisprudencia ismerete nélkül. A jelen esetet tekintve: A zsidóknál meglévő *Írásos Tan* kizárólag a *Szóbeli Tan* ismeretében érthető meg.

Az Írásos Tan passzusai a Szóbeli Tan keretében nyernek kidolgozást és ennek keretében történik meg kommentálásuk is. Témán vonatkozásában például az alábbiakra bukkanhatunk a Misna Baba Kamma-ban: "Aki megsebesíti felebarátját, ötszörös jóvátétellel tartozik annak: káráért, fájdalomáért, gyógyításáért, (munka)veszteségéért, megaláztatásáért".

Hogy a régieknek is voltak kétségeik a törvényt illetően afelől, hogy itt valóban *pénzbeli jóvátételről* van-e szó, jól kiderül a következő Misnából: "Miért lenne elegendő a pénzbeli büntetés? Hiszen nem azt olvassuk-e: Szemet szemért? Válasz: Azért, mert ez az utóbbi meghatározás kivihetetlen. Sohasem lehetünk ugyanis biztosak abban, hogy a másikat nem sújtjuk-e nagyobb büntetéssel, mint amilyen kára a sértettnek származott. Hiskia iskolája azt hagyta ránk: Ha szó szerinti értelmében ragaszkodnánk e rendelés

megtartásához, akkor megtörténhetne, hogy a vétkes fél, vakká tétele által, elvesztené életét."

Ám térjünk vissza még röviden az Írásos Tanhoz, ahol ezt olvashatjuk a Numeri 35,31-ben: "Nem szabad elfogadni váltságdíjat az olyan gyilkos életéért, aki halálra méltó bűnös, hanem halállal kell lakolnia." A Szóbeli Tan erre vonatkozó reakcióját a Baba Kama 8,1-ben lelhetjük föl, s az alábbi konklúzióban jegecesedik ki: Vagyis egyedül a gyilkosság elkövetésének esetére nézve nem tekinthető kielégítőnek a pénzzel történő büntetés, miközben minden más esetre nézve elégséges.

A vallásos előírások és az életgyakorlat (jelen esetben az igazságszolgáltatás) közötti, fentiekben láttatott összefüggés magától értetődőnek számít a zsidó közösségben. Paul Kleinert protestáns teológus így írt erről 1905-ben megjelent, *Die Propheten Israels in sozialer Beziehung* [Izrael prófétáinak viszonya a szociális kérdésekhez] című művében: "Az a körülmény, hogy e kor férfiai nemcsak annak módját illetően váltak és maradtak útmutató példaképek a jövő generációi előtt, ahogy a maguk korában szolgáltak Istennek, hanem az ebből következő tanulságokkal is, lényegileg annak a feltétel nélküli energiának a következménye, amivel sikerült elérniük, hogy istentiszteletük erkölcsi bázisát ítélő, tisztító és megújító erőforrásként juttassák érvényre a nép szociális életében, közelebből a társadalmi alkalmazkodás területén."

A társadalmi környezetben való alkalmazhatóságnak e feltétlenségét láthatjuk később szembenállni a szellemi és a társadalmi valóság elkülönüléséről vallott felfogással. Amint azt például Luther is fejtegette: "Az evangélium azonban szellemi törvény, s ennek alapján nem lehet uralkodni ... Ezért kell az Evangélium szellemi hatalmát távol tartanunk a külsődleges világi tekintélytől és mindenekelőtt is nem engedni e kettőt egymással összekeveredni". (Ld. a reformátornak a Danzigi Tanácshoz írott 1525. május 5-i levelét.)

A szellemi és a társadalmi szférák ilyenét szétválasztása magyarázza azonban azt is, hogy a keresztény világban még soha sem sikerült egyetlen vádlottnak sem felmentést kapnia arra az evangéliumi passzusra hivatkozással, hogy "ne ítélj, hogy nem ítéltessél", avagy, hogy "aki maga nem bűnös, az vesse rá először a követ".

Jóllehet a zsidó törvény ismeri és helyesli a halálbüntetést (hiszen a gyilkosság esetében kizárt a pénzbeli formában való elégtétel), gyakorlati példát erre jószerevel alig ismerünk. Rabbi Eliázár Ben Azarja mondotta, hogy a Szanhedrin, amely a 70-es években egy alkalommal halálos ítéletet hozott, igen hibásan járt el. S innen nézve okkal merül fel a kérdés, hogy nem kell-e számolnunk a törvény és az életpraxis bizonyos inkongruenciájával? Válaszom, hogy nem. Legalábbis akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az Írásbeli Tan a *törvények* mellett *erkölcsi tanítást* is tartalmaz. Úgy, amint a Leviticus 19,18 mondja: "Szeresd felebarátodat, mint magadat." Avagy a Deut. 23,8: "Ne utáld az edómiakat, mert testvéreid ők! Ne utáld az egyiptomiakat, mert jövevény voltál országukban!" Végül pedig az Exodus 23,4-5: "Ha ráakadsz ellenséged eltévedt marhájára vagy szamarára, hajtsd vissza hozzá! Ha látod, hogy összeroskad terhe alatt annak a szamara, aki gyűlöl téged, ne hagyd magára, hanem segíts rajta."

Az Ókor független államának, az egyszersmind önálló bíráskodási joggal is rendelkező Izraelnek történelmében a halálos ítélet tehát az extrém kivételek világába tartozott.

Nem mondhatjuk el ugyanezt azokról a keresztény népekről, amelyek körében a zsidók a középkor folyamán és azt követően is éltek. Mint jól tudjuk, a világi, a királyi, császári, fejedelmi etc. bíróságok mellett még a speciális egyházi törvényszékek is, mint például az inkvizíció, igen frekventáltan és változatos formák között (egyebek mellett máglyatűzzel) hajtottak végre halálos ítéleteket. Mi több, halálos ítélet nem csak azt sújthatta, akit előzetesen bűnösnek találtak, hanem gyakran már maga a bűnösséget megállapítani hivatott procedúra is halálos kimenetellel végződött. Ilyen volt az un. istenítélet: Amennyiben egy boszorkányt, bekötve egy kövekkel megrakott zsákba, vízbe vetettek, és nem süllyedt el, az annak volt a bizonyítéka, hogy az illető valóban boszorkány, amiért ezt követően halálra is ítélték; ha pedig megfulladt, ahogy az többnyire bekövetkezett, akkor ebből kiderült ugyan, hogy nem az, amivel vádolják, ám akkor már halott volt.

A zsidóknak a Középkorban midazonáltal sikerült kialakítaniuk, hogy a keresztény környezet hatalmi tényezői esetükben az istenítéletet, mint etikájukkal összeegyeztethetetlen eljárást, a bűn alól felmentő esküvel helyettesítsék.

Nem csak a keresztény *jogeljárást* jellemezte azonban évszázadokon át a halálos ítélet gyakorlata (ráadásul még a vagyoni természetű deliktumok esetében is, ami mellesleg a zsidó jogban egyáltalán nem fordult elő), de a bűnről és büntetésről elmélkedő keresztény *filozófia* sem maradt érintetlen a vért véért szemlélettől. Kitűnik ez mindjárt a Bolygó Zsidóról alkotott keresztény legendából. E történet főszereplője egy zsidó, aki Jézust, útban a megfeszítés helyére, megütötte és gúnyos szavakkal illette, s akit ennek folytán az a büntetés ért, hogy soha nem tud meghalni. Mindannyiszor, amikor eléri a századik évét, ismételten harminc éves lesz, annyi, amennyi a Jézussal szemben elkövetett tett idején volt. E figurát, akit többek között Ahasvérusnak is titulálnak, a zsidó néppel identifikálták. Mondanivalójából következően a zsidó népnek is meg kell maradnia a bolyongás és szenvedés állapotában, és pedig úgy, hogy közben nem halhat ki, mert egyébként nem tölthetné be a kereszténység kiábrázolta igazság negatív értelmű bizonyosságának szerepkörét. Ezzel volt összefüggésben, hogy miközben a keresztény közegben megengedhetőnek számított elviselhetetlen szenvedésekkel sújtani a zsidókat, megölni már nem volt szabad őket. Egybevágott ez azonban az Újszövetség szavaival is: "*Az ő vére mirajtunk.*"

Tanításuk értelmében a keresztények persze nem követhetik a bosszú és elégtétel elvét. Különösen, hogy ez egy olyan gyakorlat, ami szerintük éppenhogy a zsidók sajátja. Meglehet, ha a zsidók valóban ebből indultak volna ki valaha is, akkor, tekintettel a nekik évszázadokon át okozott szenvedésekre, a keresztényeknek tényleg lett volna mitől tartaniuk. Ebből a tényből táplálkozik egyébként az a példátlan erejű félelem is, ami a keresztényeket gyakran eltöltötte a történelem során a zsidókkal szemben, s ami végül is a keresztények zsidók irányában megmutatkozó viszonyának a pszichológiai megfordításában nyeri el a maga kifejeződését. Nevezetesen akként, hogy a bosszú és elégtétel elvét a keresztények most saját magukra vetítik vissza: Maguk válnak e princípiumok gyakorlatának a zsidók irányában való realizóivá, hogy így megelőzzék azokat.

Históriailag nézve mindez úgy történt, hogy miközben azok, akik a türelem *tanítását* hirdették (jobboldali és baloldali orca odatartását), a *gyakorlatban* a bosszú és elégtétel értelmében jártak

el, ugyanakkor pedig azok, akik a bosszú és elégtétel *elvének* hirdetőiként lettek elkönyvelve, a *gyakorlatban* maguk váltak a szenvedőkké.

Egyidejűleg a keresztények rossz néven is vették azonban a zsidóktól, hogy annyit túrnak. Hiszen ez nem rímelt a bosszúálló és elégtételt vévő zsidóról kialakított keresztény kép sémájával. Így vált a zsidó megvetetté immár azért is, mert túrt, megvetetté, mert *puhány volt és szenvedő*.

Akkor viszont, amikor mindezzel ellentétben, a cionizmus keretében, a küzdés szellemét kezdte felmutatni, s Izrael államában a folyamatosan győzelmet elkönyvelő katonaként állt a világ előtt, akkor viszont éppen ezek miatt a tulajdonságok miatt vetették meg ismét: Militaristának és agresszornak bélyegezték, akitől *méltán* fordul is el a keresztény világ. Száznyolcvan fokos fordulatot véve tértek vissza a keresztények így megint a bosszúálló és elégtételt kereső zsidó képéhez, aki tehát nem méltó másra, mint megvetésre és gyűlöletre.

Mindazonáltal folyamatosan élt tovább a szenvedést türelemmel hordozó zsidó alakja is, aminek folytán a zsidó népet illető keresztény képalkotás lassan kétpólusúvá lett:

- Egyik oldalon állt a bosszúra és elégtételre szomjas cionista képe, akit mint agresszort kell gyűlölni;
- a másik oldalon pedig a szenvedő és tűró diaszpóra-zsidó képe, akit puhánysága miatt kell megvetésben részesíteni.

E kívülről eredő dichotómia azonban nem maradt meg önmagában, hanem magával hozta a zsidó nép specifikus belső erejének: az egymás közti szolidaritásnak az aláásását is. A mások általi képalkotásnak óhatatlanul van ugyanis egy olyan kisugárzása, hogy bizonyos mértékben kihat a célcsoport önképére. Hogy mennyire így van, az kitetszik abból a zavarodottságból és elbizonytalanodásból, ami a zsidók között megfigyelhető akkor, ha arra kérdezünk rá, hogy beleavatkozhatnak-e vajon a diaszpóra-zsidók Izrael Állam politikájába – egy kérdés, ami valójában aláássa a zsidó nép oszthatatlan egységét, a zsidók összességének a zsidók összességéért viselt oszthatatlan felelősségét. Azaz egy lényegileg

nem-zsidó kérdés, amit a zsidóknak következőképpen nem is kell akceptálniuk.

A puhány, szenvedést tűrő és az övéivel való szolidaritás helyett a maga önös érdekeit előtérbe helyező zsidó képe bukkant fel a hollandiai történelemtanítás körében az 1983-as záróvizsgák során. A maturandusok különféle kérdéseket kaptak a hollandiai zsidóság megszállás alatti pusztulásának okairól. A segédanyag, amit a vizsgáztatók számára adtak ki, elősegítendő vele a feleletek elbírálását, azaz az un. korrekciós utasítás, felsorolta a tanár számára a jó válasz lehetséges eseteit. A lista a helyes válaszok következő verzióit adta meg:

- 1.) Saját sorstársaik árulása;
- 2.) a zsidók körében élő végzethit;
- 3.) a zsidók engedelmessége;
- 4.) a zsidók félelme;
- 5.) szenvedésre való hajlandóságuk, avagy a "diaszpóraérzés";
- 6.) a németekkel való zsidó kollaboráció;
- 7.) saját önérdékűségük;
- 8.) csupán csak a megszállás legelső fázisát illetően volt megfelelő válaszként elfogadható: az elrejtőzési és menekülési lehetőségek hiánya (mintha ez később oly gazdag mértékben állt volna az üldözöttek rendelkezésére).

A zsidó közösség képviselői Hágába siettek, hogy legalább azt megakadályozzák, hogy e szégyenletes szuggesztívok bekerüljenek a záróvizsgatételeket tartalmazó éves kiadványkötetbe. Meg voltak győződve róla, hogy e helyzet csak valamilyen véletlen folytán állhatott elő, s hogy erről a Kulturális Minisztériumnak is azonos lesz az álláspontja. Biztosak voltak felőle, hogy a Kulturális Minisztérium nem óhajtja, hogy a jövő diákgenerációk ilyen vizsgaanyag alapján készüljenek majd. A minisztérium azonban végül is illetéktelennek nyilvánította magát abban, hogy beavatkozzon a dolgok menetébe.

Ha a keresztények tehát változtatni kívánnak azon képalkotáson, amivel a zsidókat megjelenítik, akkor ehhez, legalábbis az én meggyőződésem szerint, kevésnek tűnik a

párbeszéd. Ami ugyanis ebben segíteni tudna, az nem a beszéd, hanem a tett.

Ami a zsidókat illeti, a keresztényeknek nem szükséges semmit sem visszavonniuk tanításukból és nem kell visszatérniük a "Calcedon előtti állapotokhoz". A kereszténység tanításának tartalma ugyanis nem érinti a zsidóságot és így annak az azon történő módosítások sem állhatnak érdekében. Ez kizárólag csak a keresztények ügye. A zsidók szemében egyetlen dolog bír jelentőséggel. Az, hogy a keresztények mindennapokban megnyilvánuló tettei összhangban legyenek a tanításaikban is megfogalmazódó tartalmakkal. Senkinek nem használ, vagyis ha a másik azt *hangsúlyozza*, hogy szereti őt; annál inkább az, ha respektust *tanúsít* irányában.

Azok a református emberek, akik családomnak menedéket nyújtottak, soha egyetlen jotát nem módosítottak a maguk hitbéli meggyőződésén, ám ajtót nyitottak előttünk. Sőt, a rejtőzködés egész ideje alatt abból a szentírási könyvből olvasták a napi bibliai szakaszt, amit a keresztények Ószövetségnek neveznek, s amikor apám azt a megjegyzést tette, hogy bátran olvassanak csak az újszövetségi részekből is, akkor erre azzal reagáltak, hogy meg tudják ők azt tenni csendben is. Ez a respektus. Amikor azonban a saját örökség szembeköpiését tapasztalják a keresztényeknél, az zsidó részről aligha számíthat respektusra, kiváltképpen, hogy náluk magasan lengő zászlóra van felírva a tradícióhoz és a saját értékekhez való hűség alapelve.

A tettek azonban hosszabb lélegzetet igényelnek a szavaknál. Az 1983-as történelemvizsga esetében megmutatózó képalkotással szemben kezdetben szinte egyáltalán nem tiltakozott senki sem, kivéve az egyetlen Amszterdami Barlaeus Gimnáziumot. Csak miután zsidó részről jogi kereset nyújtottak be ellene, akkor fordult az OJEC a Kulturális Minisztériumhoz és a Castricum Egyházak Tanácsa pedig a Felső Ház kulturális minisztériumi állandó bizottságához, illetve jelentett be panaszt az OJEC néhány egyéni képviselője is. Az eredmény: A miniszter sajnálkozásának adott ugyan hangot, ám közben azt hangoztatta, hogy nem áll lehetőségében megakadályozni a kifogásolt korrekciós útmutatás publikálását. Egy olyan, keresztény oldalról felvetett pozitív kezdeményről azonban, ami azt a célt tűzné maga elé, hogy kerüljenek

átvilágítás alá az oktatásban használatos anyagoknak a zsidókról, a zsidóságról és a zsidók történelméről informáló szegmensei, röviddel ezelőtt még nem hallottam semmit sem, kivéve ez alól Willem Zuidema évekkal ezelőtti proposícióját, ami azonban nem kapott megfelelő súlyú támogatást. Időközben értesültem róla, hogy bizonyos változás van folyamatban, többek között az OJEC-nek köszönhetően.

A kereszténység zsidó gyökerei utáni, nosztalgikus színezetű nyomozati ténykedés értelemszerűen nem sokat ér. Amiről szó van, az ugyanis egy olyan jövőre irányuló tevékenység lehet csak, aminek célja a keresztény etika és a keresztény praxis közötti szakadék áthidalása. Megvalósítását azonban a keresztényeknek saját erőből kell elvégezniük.